

АНТИЧНА АРХЕОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ

УДК 94:902/904 (477.7)

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ РОБІТ НА ПАМ'ЯТЦІ ТІРА-БІЛГОРОД І ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тетяна САМОЙЛОВА

Інститут археології НАН України

Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я

Археологічні дослідження античної Тіри почались ще наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. Як наслідок на прифортчній площі відкриті рештки античного міста Тіри і середньовічного міста Білгорода. За останні роки виявлені нові ділянки системи оборонних споруд (північно-західна частина і вежа, розташована в південній частині розкопу), елліністичні житлові будівлі, споруда з колонадою римського часу, пізньоантичні будинки і споруда з апсидою V–ХІ ст. Дослідження показали, що в пізньоантичний період Тіра зберігала вигляд античного міста і, ймовірно, зберігала його і в ранньосередньовічний період.

Ключові слова: антична Тіра, середньовічне місто, елліністичний період, римський час.

Антична Тіра і розташовані безпосередньо над нею рештки середньовічного міста – одна із найбільших пам'яток давньої і середньовічної історії в Україні. У стратиграфічному відношенні ця пам'ятка є однією із найскладніших археологічних об'єктів, оскільки зверху решток античного міста знаходиться середньовічний Білгород-Аккерман із Аккерманською фортецею, а частина античного і середньовічного міста перекрита сучасними спорудами. Тому рештки античного міста постраждали найбільше: була знищена південна і частково східна частини міста, передмістя і некрополь. Крім антропогенного фактору негативну роль у долі античної Тіри відіграв і природний, оскільки береги Дністровського лиману на якому розташоване античне місто, піддаються інтенсивній ерозії, що привело до втрати припортової частини міста. Внаслідок тих самих причин достатньо постраждали середньовічні нашарування і об'єкти.

Не зупиняючись детально на історії археологічного дослідження пам'ятки, яке розпочалося з незначних робіт Е. фон Штерна, все ж дозволю собі нагадати основні досягнення наших попередників, оскільки це пов'язано з нашими роботами на пам'ятці. Так, Е. фон Штерн встановив, що саме антична Тіра знаходилась на місці м. Аккерман. Йому ж належить перша спроба осмислення стратиграфії і топографії як античного міста, так і

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ РОБІТ НА ПАМ'ЯТЦІ ТІРА-БІЛГОРОД

середньовічного¹. У першій половині ХХ ст. румунські археологи П. Нікореску і Г. Авакіан продовжили роботи як на прифортечній площі, так і всередині середньовічної фортеці². Були відкриті частина оборонної стіни античного періоду, залишки житлових споруд як античного, так і середньовічного часу.

Якісно новий етап у дослідженні Тіри, а також середньовічного Білгорода, розпочався у другій половині ХХ ст. Ізмаїльська, Білгород-Дністровська і Тіраська експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом Л. Дмитрова, а потім і А. Фурманської проводили дослідження на прифортечній площі на схід від головних воріт середньовічної фортеці. Було закладено великий розкоп, що отримав назву Центрального Розкопу (далі ЦР), де вивчались як середньовічні, так і античні об'єкти. Були відкриті деякі приміщення будинків IV–II ст. до н. е. і II–III ст. н. е., розташовані на обриві зі сторони лиману, вулиця з водостоком, що відноситься до римського періоду (I Поперечна), рештки золотоординських житлових споруд і виробничі комплекси як античного, так і середньовічного періодів. Проводилося шурфування і в самій фортеці.

Розкопки супроводжувалися численними знахідками. Публікувались окремі знахідки, а також були опубліковані роботи, присвячені різним сторонам життя античного міста, економіці і культурі, видавались і перевидавались лапідарні написи, розроблялись питання монетної справи Тіри³. Було здійснено спроби реконструювати історію Тіри від періоду її заснування і до часу припинення життя, яке пов'язувалося з просуванням готів, вивчити взаємовідносини поліса з понтійськими і середземноморськими античними центрами, Римською імперією⁴.

У 60–70-х рр. ХХ ст. була відкрита частина системи оборонних споруд (кругла вежа, оборонні стіни), побудованих наприкінці V–IV ст. до н. е. Частина цієї системи була перебудована і використовувалась в римський час як цитадель, де розташовувався римський гарнізон. Всередині її знаходилась будівля вексіяції – в золотоординський період використовувалось в якості керамічної печі. У цей період було відкрито кілька будинків елліністичного, римського і пізньоантичного періодів, а також багаточисельні житлові споруди золотординського часу, які перекривали античні будівельні рештки по всій площі Центрального Розкопу. Дослідження пізньоантичних будівельних решток, виявлених у південній частині ЦР, дозволили змінити домінуюче раніше уявлення про час припинення існування Тіри, віднести його до кінця третьої чверті IV ст. н. е. і пов'язати з гунської навалою⁵.

Були здійснені кардинальні зміни в уявленнях, які склалися раніше, про стратиграфію тірського городища за результатами розкопок на ЦР. Тут було зафіксовано вісім шарів⁶. Верхній турецький шар (кінець XV–кінець XVIII ст.) на ЦР не мав будівельних решток. У той же час слід відзначити, що в самій фортеці зберігся не лише шар, але й будівельні рештки турецького

періоду. Нижче залягав шар, що отримав назву молдавського (XV ст.). Він був виявлений і на прифортечній площі, і всередині фортеці. До цього ж періоду відноситься частина споруд Аккерманської фортеці, рештки християнського храму в Громадянському дворі, поверх якого в турецький період була споруджена мечеть. Золотоординський шар, що залягав нижче молдавського (друга половина XIII–XIV ст.), був насичений великою кількістю будівельних решток як на ЦР, так і на прилеглих до прифортечної площі ділянках сучасного міста, а також всередині самої фортеці. Аккерманська фортеця, виходячи з особливостей її спорудження, не могла бути побудована одномоментно, що привело до появи припущення про зведення цитаделі в період присутності тут генуезців⁷.

Деякі дослідники, ґрунтуючись на ранньосередньовічних писемних джерелах, вважали, що на місці Тіри був слов'янський Білгород, що передував золотоординському місту. Крім писемних джерел вони опирались і на деякі речові матеріали, знайдені при розкопках, але шару і будівельних залишків періоду V–XII ст. не було виявлено. Нижче середньовічних шарів, датованих XIII–XV ст., як вважалось до недавнього часу, знаходились безпосередньо античні шари. Найбільш пізнім з них вважався пізньоантичний (остання чверть III–остання чверть IV ст.). Цей шар залягав на потужному шарі римського часу (II–III ст.). Всі будівельні об'єкти римського часу представлені житловими і громадськими (будівля вексіяції) комплексами, вулицями, спорудами виробничого призначення (горни). Є підстави вважати, що життя в Тірі не припинялось після навали гетського царя Біребісти, тим не менше, ми не знаємо будівельних решток періоду середини I ст. до н. е.–I ст. н. е. Шар з матеріалами I ст. до н. е. – I ст. н. е. мав вкрай погано збережені фрагменти кладок і вимосток.

Наступний шар, який виділяли дослідники Тіри, віднесений до пізньоелліністичного часу (III–II ст. до н. е.). До нього віднесено невелику кількість споруд доримського періоду, всі вони зосереджувались у північній частині ЦР⁸. Нижче цього шару знаходився шар ранньоелліністичного часу (IV–III ст. до н. е.). І останнім, найбільш давнім, шаром визначався шар V ст. до н. е., хоча і відзначалось, що об'єкти цього часу відсутні, а всі матеріали, які відповідали цьому часу, знайдені в інших шарах⁹. У зв'язку з цим слід відзначити, що найбільш давнім непорушеним шаром, були нашарування IV ст. до н. е. (заповнення деяких ям). Щоправда, в переміщеному вигляді відомо досить багато матеріалів кінця VI–V ст. до н. е. Ми вважаємо, що до кінця V ст. до н. е. можна віднести частину системи оборонних споруд (північна ділянка), деякі підвали (№ 5, 25), розташовані в північній частині ЦР і перебудовані в елліністичний час, але не порушений шар найбільш раннього періоду історії Тіри поки не виявлений. Крім того, вважаємо за необхідне виділити в окремий стратиграфічний горизонт (хоч він

слабо читається), існуючий шар другої половини I ст. до н. е. – I ст. н. е., який відрізняється від попередніх, так і наступних шарів.

Після кількох років перерви, з 1996 р. археологічні дослідження продовжує вести Білгород-Тірска експедиція Інституту археології НАН України, яка здійснює комплексне вивчення як античної Тіри, так і середньовічного Білгорода. Слабка вивченість цілої низки питань історії і життя як античного міста, так і середньовічного Білгорода, змусила зосередитися в першу чергу на роботах ЦР. Одним з найбільш важливих об'єктів Тіри, звичайно, є система оборонних споруд. Це одна з найкраще збережених античних оборонних систем, крім того вона не була перебудована в пізніші часи, як, наприклад, оборонний комплекс Херсонеса Таврійського, який використовувався у візантійський період. Дослідження оборонної системи проводились на трьох основних ділянках. Так, були продовжені дослідження в південному напрямку. Відкритий на значну висоту (до 2,70 м) зовнішній (західний) фасад Південної куртини, прибудованої до круглої вежі, і її південне завершення, що закінчується п'ятикутною вежею, відкритою роботами останніх років¹⁰. У цій частині система оборонних споруд дуже постраждала в результаті вибирання каменю у золотоординський і турецький періоди. В цьому місці були виявлені середньовічні ями для випалювання вапна, фрагментарні кладки золотоординського часу, які в результаті вибирання опинились на одному рівні з кладками римського періоду історії Тіри. Виявлена і оборонна стіна, що примикає до п'ятикутної вежі з півдня. Вона йде під сучасну забудову міста. За своїми конструктивними особливостями ця частина оборонного комплексу відрізняється від північної частини. Той факт, що Південна куртина була приставлена до круглої вежі, спорудженої, як і північна частина, наприкінці V ст. до н. е., вказує на її більш пізнє будівництво¹¹. Не виключена можливість і того, що ця частина оборонного комплексу побудована лише в римський час і пов'язана з розширенням міста в південному напрямку. Про це може свідчити і той факт, що рівень порогу п'ятикутної вежі (вона була пустою всередині) відповідає рівню залягання споруд римського часу, розташованих всередині міської забудови на схід від цієї вежі. Нижче вказаних споруд будівлі ранішого часу поки-що не простежуються. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження цієї частини античного шару, що допоможе нарешті встановити напрямки розвитку міської території античної Тіри.

Південна куртина і п'ятикутна вежа споруджені в іншій манері, ніж північна і північно-західна частина оборонного комплексу. Вони складаються з дуже великих плит і блоків. Їх розміри досягають 2?1?0,4 м (вежа); 4?1?0,30 м (куртина)¹². У цьому відношенні південна частина оборонного комплексу Тіри унікальна для Причорномор'я.

Іншими двома напрямками вивчення системи оборонних споруд Тіри були дослідження Північної і Північно-Західної частин оборонного комплексу

(див. статтю П. Остапенко у цьому ж збірнику). Слід відзначити що складність у вивченні оборонного комплексу античного часу полягає в тому, що південна його частина перекрита спорудами сучасного міста, а західна йде у напрямі рову середньовічної фортеці, що також не дає можливості для її повного дослідження. У зв'язку з цим необхідно спробувати знайти її продовження на території самої фортеці.

Таким чином, вивчення системи оборонних споруд Тіри ще далеке від свого завершення. Попередньо можна досить впевнено стверджувати, що система має три основних будівельних періоди: I – кінець V–початок IV ст. до н. е., коли споруджується північна частина комплексу і кругла вежа; II – (остання третина IV ст. до н. е.) зруйнування частини оборонних стін і будівництво північно-західної частини оборонного комплексу; III – пізньоелліністичний, а, можливо, і римський період, коли будується південна частина комплексу. В кінці римського періоду у результаті готської навали оборонний комплекс перестає існувати і в пізньоантичний період він вже не функціонує.

Паралельно з дослідженням системи оборонних споруд продовжували вивчатися об'єкти житлового призначення елліністичного часу в північно-західній частині ЦР. Так, на північ від оборонних стін, споруджених у другому будівельному періоді, були виявлені рештки житлових споруд як римського, так і елліністичного часу. Частина цих будівель була споруджена на частково розібраній оборонній стіні в пізньоелліністичний період і належала до двох будинків житлового призначення. Нижче цих споруд жодних раніших будівельних об'єктів не було виявлено. Будинки зруйновані в середині I ст. до н. е., що можна пов'язати з походом Біребісти. Ілюстрацією цієї події може слугувати господарське приміщення, яке загинуло в пожежі, добре датоване монетними знахідками на долівці приміщення. Це монети мітрідатового часу середини I ст. до н. е. Для шарів елліністичного часу характерна велика кількість варварської кераміки, зокрема, гето-фракійського типу. Слід відзначити, що частка варварської кераміки в Тірі значно вища, ніж, наприклад, в Ольвії, що дозволяє припускати досить значний просярок варварського населення в місті.

Далі на цій ділянці уже в римський час (II ст. н. е.) були споруджені житові будинки, які склали частину міської забудови, що досліджувались як раніше¹³, так і роботами останніх років. Тут знаходилося кілька будинків, розташованих поза цитаделлю римського часу, але в межах міста.

Найцікавішою спорудою римського часу, відкритою в останні роки, є будівля площею близько 400 м², від якої збереглися рештки двох колонад, які становили північно-західний кут об'єкта і дві плити стилобату від третього ряду колон¹⁴. Можливо, це рештки перистильного двору, який належав, скоріш за все, якійсь громадській, найімовірніше, культовій споруді. На останнє можуть вказати знайдені в забудові пізньоантичного часу,

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ РОБІТ НА ПАМ'ЯТЦІ ТІРА-БІЛГОРОД

розташованій на тій же ділянці, уламок плити з написом, в якому згадується слово “храм”, а також кілька уламків вівтарних плит¹⁵. Від західної колонади збереглися п'ять баз колон іонійського ордеру, які стояли *in situ* на плитах стилобата і дві плити стилобата без баз. Від північної колонади збереглися три бази колон, які стояли *in situ* на плитах стилобата і одна плита стилобата без бази. Реконструйована висота колон юлизько 3 м. Споруда обмежувалась двома вулицями з водостоками, розташованими під прямим кутом один до одного. Пізніше, в пізньоантичний період, коли споруда з колонадами перестала функціонувати, простір між колонами було закладено кладками, а в її об'єм вбудовано два багатокамерних будинки. Вулиці були збережені, але вони отримали додаткове кам'яне покриття. Самі будинки III–IV ст. н. е. зберігали прямокутну конфігурацію і були споруджені з дотриманням античних архітектурних традицій. У їх системі був вимощений каменем дворик, а в одному з приміщень в центрі був виявлений прямокутний кам'яний вівтар. Вулиці зберігали кам'яну вимостку і водостоки. Таким чином, дослідження останніх років дозволили поставити під сумнів тезу про сильну варваризацію вигляду і культури Тіри в пізньоантичний період і навіть перетворення її в столицю візиготів¹⁶. Без сумніву, в цей час Тіра, як і інші античні міста, переживала глибоку кризу і знаходилась в занепаді, тим не менш вона зберігала античний вигляд, була досить крупним центром торгівлі в регіоні. Про це свідчать і численні амфори й імпортна червонолакова кераміка, які поступали з різних центрів, та інші матеріали. Зберігала вона і свій ремісничий потенціал.

У зв'язку з дослідженнями останніх років виникає питання, чи було тут життя безперервним, чи між античним періодом і золотоординським, для якого відомі будівельні об'єкти, існувала хронологічна прірва в дев'ять століть, нічим не заповнена.

Ще у XIX ст., вивчаючи давньоруські літописи, свідчення арабських, візантійських, європейських ранньосередньовічних істориків, мандрівників, географів, дослідники давньої історії Північно-Західного Причорномор'я звертали увагу на неодноразові згадки про присутність в регіоні слов'янських племен, про існування у них міст, в тому числі Білгорода на Дністрі. Це поєднувалось із знахідками в Аккермані візантійських монет I тис. н. е., деяких предметів слов'янської культури і т. д. Тим не менше, в другій половині XX ст. досить стійким в середовищі археологів було уявлення про те, що після загибелі античної Тіри, після гунської навали і до появи монголів тут ніхто не жив, хоча повністю і не виключалась можливість виявлення решток дозолотоординського часу¹⁷. Підтвердженням факту відсутності тут життя після навали гунів і до середини XIII ст. слугував той факт, що на досліджуваній території золотоординські споруди знаходились безпосередньо на руїнах пізньоантичних і римських будинків. Ця обставина входила в протиріччя з цілою низкою джерел, в першу чергу писемних. Пізньоримський

історик Амміан Марцелін пише про існування міста Тіри, причому річку він вже називає Данастієм чи Данастом. Характерно, що зміна назви ріки відбулася саме в час, повний драматичних подій, пов'язаних з кризою античного світу, коли численні орди гунів рушили на захід, змітаючи все на своєму шляху. Є згадки про Тірас-Тіру (Данастр) і в інших пізніх авторів¹⁸. Дослідження останніх років змушують повернутися до цього питання, оскільки з'явилися нові матеріали, що дозволили поставити питання про місце середньовічного Білгорода в історії Східної Європи і піддати сумніву тезу про відсутність життя в I–на початку II тис. н. е. на руїнах античної Тіри.

Так, у 1998 р. роботами Білгород-Тірської експедиції були відкриті рештки споруди з апсидою в центрі східної стіни (№ 610), яка датується періодом після гунської навали. Її руїни були, в свою чергу, перекриті золотоординськими будинками, що показує, що вона була зруйнована до середини XIII ст. Крім того, ця споруда була прибудована до оборонної стіни з напільної, тобто зовнішньої сторони на відстані менше 3 м на захід від круглої вежі. Це було б надзвичайно небезпечним для оборони міста, якщо б оборонні стіни функціонували в момент будівництва об'єкту. Стратиграфія об'єкта, а також інші технологічні прийоми, застосовані при її будівництві (використання вапнякового розчину, що було нехарактерним для римських і пізньоантичних будівель Тіри, хоча його використання й відоме в античному містобудуванні), дозволили датувати об'єкт між V і XII ст. Це змусило задуматися над тим, чи дійсно ми мали рацію, стверджуючи, що гунська навала означала загибель античної Тіри і припинення тут життя на довгі 800 років. Підтвержували наші сумніви і знахідки матеріалів: кераміки, монет, в тому числі візантійського анонімного фоліса середини XI ст., скляних виробів, фрагментів мармурових архітектурних деталей, які знаходили аналогії серед матеріалів ранньосередньовічного Криму. Той факт, що довгий час ранньосередньовічні рештки не були виявлені, можна пояснити тією обставиною, що вони могли бути розташовані не безпосередньо над рештками античної Тіри, а бути зміщені на захід від них на незабудовану територію, яка досі планомірно не вивчалась. Але можливості дослідження як античного, так і середньовічного міста обмежуються як сучасною забудовою, так і природними руйнуваннями берегів лиману. Як наслідок, була повністю знищена портова частина античного міста, його некрополь, середньовічні квартали і некрополі, розташовані на південь і південний захід від середньовічної фортеці. Сильно постраждала і сама фортеця.

Таким чином, незважаючи на роботи археологів та дослідження істориків різних напрямів, вивчення Тіри ще далеке від завершення і багато сторін життя цього надзвичайно цікавого міста залишилися невиясненими. Так, досі не встановлена приблизна площа самого городища. Не викликає сумніву той факт, що крім території прифортечної площі, розташованої на схід від Кілійських воріт середньовічної фортеці, антична Тіра

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ РОБІТ НА ПАМ'ЯТЦІ ТІРА-БІЛГОРОД

розташовувалась і під середньовічними фортифікаційними спорудами, але чи займала вона всю площу, на якій вони були розташовані, чи тільки територію Гарнізонного двору і Цитаделі, поки-що незрозуміло. Щоправда, деякі дослідники вважали, що антична Тіра займала всю ту територію, де пізніше була споруджена фортеця¹⁹. Вони опирались на знахідки в шурфах на території фортеці античних матеріалів. Тим не менш, слід відзначити, що якщо під час досліджень в Гарнізонному дворі і Цитаделі були знайдені античні будівельні рештки, найімовірніше, римського часу²⁰, то в Громадянському дворі дослідження обмежились відкриттям лише середньовічних шарів²¹. Останні дослідження на території фортеці, проведені у 2005 р. вздовж деяких оборонних стін показали, що в Гарнізонному дворі під середньовічними спорудами знаходяться античні будівельні рештки. Останні не були простежені у Громадянському дворі в розкопі вздовж західної фортечної стіни (детальніше див. статтю Г. Богуславського у цьому ж збірнику), хоча дослідження були проведені до материкової скелі. Зона поширення античних будівель в цій частині фортеці майже співпадає з лінією стіни, що відділяє Гарнізонний двір від Громадянського, виступаючи за неї не більше як 2 м на південь.

Таким чином, південна частина античного міста опинилася під будівлями сучасного міста Білгорода, а західна – під середньовічною фортецею. У свій час було висунуто припущення, що на нижній терасі, розташованій на північний схід від ЦР, античні будівельні об'єкти не збереглися, оскільки вони були знищені під час будівництва дороги і причалів. У 2004 р. на цій терасі закладено шурф. У ньому під вимостою середньовічного періоду виявлені рештки, ймовірно, оборонної стіни античного періоду, яка прикривала частину античного міста зі сторони лиману і йшла вздовж берегової лінії.

Оскільки, античний шар перекривався середньовічними нашаруваннями і об'єктами, то вивченню решток Тіри передували дослідження середньовічних об'єктів. В останні роки середньовічні шари турецького, молдавського і золотоординського часу досліджувались в західній, південно-західній і південній частинах ЦР. Слід відзначити, що при будівництві середньовічних споруд античні будівельні рештки розбирались, а каміння йшло на будівництво житлових будівель і фортеці, мармурові архітектурні деталі, статуї, написи на плитах перепалювались на вапно. На території ЦР зафіксовано більше десятка ям для випалювання вапна. Слід відзначити значний рівень зруйнованості шарів XV–XVII ст. на ЦР. Краще збереглися шари XIII–XIV ст. – золотоординські. Це, в основному, об'єкти житлового призначення²², які нічим не відрізняються від виявлених раніше²³. Виключення становить одна споруда, розташована на захід від південної куртини. Вона майже прямокутної форми, складається з одного приміщення, площею близько 50 м². Будинок мав двосхилий дах, про що свідчать п'ять

підп'ятників, покладених по центру приміщення по лінії захід-схід, які поділяють його на дві рівні частини. Під час дослідження будинку виявлені сліди сильної пожежі. У шарі безпосередньо над долівкою зустрічалось багато деревного вугілля, прокалені уламки сирцевої цегли, обвуглені дошки і колоди. У заповненні приміщення було знайдено велику кількість фрагментів кераміки як місцевого виробництва, так і імпортової (Іран, Сирія, Іспанія, візантійські центри та ін.), відходи костерізного виробництва.

В останні роки проявився інтерес до вивчення турецького періоду історії Білгорода (Аккермана). У Карантинному дворі Аккерманської фортеці міжнародною Південною Середньовічною експедицією під керівництвом С. Біляєвої і Б. Єрсоє були проведені дослідження турецької лазні XV–XVI ст. і прилеглих до неї ділянок²⁴. Слід відзначити, що одним з основних напрямків роботи експедиції в останні роки є розробка концепції музеєфікації пам'ятки, підготовка його до цієї роботи. Був створений план музеєфікації, за яким одним з основних був виділений принцип наукового значення об'єкта, його репрезентативності. Консерваційні заходи проводились в різних напрямках: тимчасова консервація вже досліджених об'єктів з метою їх збереження і подальшої музеєфікації; тимчасова консервація верхніх частин стін об'єктів для їх збереження до подальшої довгострокової консервації; довгострокова консервація без елементів реставрації і довгострокова консервація з елементами реставрації.

Одним із найбільш значимих об'єктів античної Тіри була визнана система оборонних споруд, будівля вексіяції, ордерна споруда у вигляді перистильного двору, житлові будинки елліністичного часу. Було визначено, щ найкраще збережені споруди римського і пізньоантичного часу будуть музеєфіковані в південній частині розкопу, тоді як елліністичні будівельні рештки будуть збережені в північній і західній частинах. Такий принцип був вироблений у зв'язку із станом об'єктів різних за хронологією в тій чи іншій частині розкопу, а також їх значимості. Початковими об'єктами визначені система оборонних укріплень і будівля вексіяції, для яких прийнята схема консервації з елементами реставрації (для круглої вежі). На сьогодні довгостроковій консервації піддано Північну частину системи оборонних споруд, частково Західну частину, Круглу вежу, Південну куртину і приміщення вексіяції²⁵.

Таким чином, дослідження Тіри і середньовічного Білгорода, проведені останніми роками, показали, що ціла низка проблем, пов'язаних з історією, культурою, економікою цієї пам'ятки ще далекі від вирішення, хоча багато і було зроблено у цьому напрямі. Крім того, з'явилося багато і нових питань, відповіді на які можна отримати лише в результаті подальших археологічних досліджень пам'ятки. Основними напрямками вивчення Тіри-Білгорода повинні стати створення економічних моделей античного і середньовічного міст, вивчення історії цієї пам'ятки і загалом Подністров'я, дослідження

взаємовідносин античної цивілізації і варварського оточення в даному регіоні.

-
- ¹ Штерн Э. Р. Раскопки в Аккермане летом 1912 г. // ЗООИД. 1913. Т. 31. С. 92–101.
- ² Avakian G. Săpăturile de la Cetatea-Albă // ACIMB. 1931. Fasc. 3. P. 47–104; *EjUSD. Știri nouă din Tyras* // ACIMB. 1931. Fasc. 3. P. 105–114; *Nicorescu P. Scavi e scoperte a Tyras* // *Ephemeris Dacorom.* 1924. Vol. 2. P. 378–415; *EjUSD. O inscripție a împăratului Traian găsită la Cetatea-Albă* // *Ibid.* Ser. 3. 1944. T. 26. P. 501–510.
- ³ Дмитров Л. Д. Тира // Нариси стародавньої історії Української РСР. Київ, 1957. С. 270–276; Зограф А. Н. Монеты Тире. Москва, 1957; Карышковский П. И. Надписи Тире // ВДИ. 1959. № 4. С. 111–126; Фурманская А. И. Античный город Тира // Античный город. Москва, 1963. С. 40–50
- ⁴ Златковская Т. Д. О начальном периоде истории Тире // СА. 1959. № 2. С. 60–69; Карышковский П. О. К вопросу о древнем названии Роксоланского городища // МАСП. 1966. Вып. 5. С. 149–162; Семенов-Зусер С. А. Торговельний шлях із Тире в Ольвію // Наукова хроніка Харківського Університету. 1946. № 1. С. 5–7.
- ⁵ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. Киев, 1985. С. 138–139.
- ⁶ Клейман И. Б. Стратиграфия культурного слоя городища Тире-Белгорода // Античная Тира и средневековый Белгород. Киев, 1979. С. 54–75.
- ⁷ Тараманьян А. Х. Об архитектуре и о времени возведения цитадели в г. Белгороде-Днестровском // Тези доповідей XV наукової конференції Інституту археології АН УРСР. Одеса, 1972. С. 403–404.
- ⁸ Клейман И. Б. Стратиграфия культурного слоя городища Тире-Белгорода. С. 73–74.
- ⁹ Там же. С. 74–75.
- ¹⁰ Самойлова Т. Л., Кожокару В., Богуславский Г. С. Античная Тира – средневековый Белгород (Отчет о раскопках за 1996–1999 гг.) // Tyras – Cetatea Albă / Belgorod-Dnistrov'skuj. București, 2002. P. 172–173.
- ¹¹ Клейман И. Б. К датировке ранних участков оборонительных стен в Тире // Северное Причерноморье. Киев, 1984. С. 58.
- ¹² Самойлова Т. Л., Кожокару В., Богуславский Г. С. Античная Тира – средневековый Белгород... С. 170–172.
- ¹³ Фурманская А. И. Раскопки Тире в 1962–1963 гг. // Античная Тира и средневековый Белгород. Киев, 1979. С. 5.
- ¹⁴ Самойлова Т. Л., Кожокару В., Смольянинова С. П., Богуславский Г. С., Остапенко П. В. Раскопки Тире-Белгорода в 2002 г. // АБУ 2001–2002 рр. Київ, 2003. С. 252–253.
- ¹⁵ Самойлова Т. Л., Кожокару В. Новые данные о культах и культовых постройках в Тире // Северное Причерноморье в античное время. Киев, 2002. С. 109–114.
- ¹⁶ Павленко Ю. В., Сон Н. А. Пізньоантична Тира та раньодержавне об'єднання візіготів // Археологія. 1991. № 2.
- ¹⁷ Клейман И. Б. Стратиграфия культурного слоя... С. 68–69.
- ¹⁸ Иордан. О происхождении и деяниях гетов. Москва, 1960. С. 71–72.
- ¹⁹ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. С. 29–30.

²⁰ Штерн Э. Р. Раскопки в Аккермане летом 1912 г. С. 100; Avakian G. Săpăturile de la Cetatea-Albă. P. 47–104; Candea I. Cercetările arheologice din anii 1997–1998 de la Belgorod-Dnestrovsk (Cetatea Albă) // Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Bucarest, 1999. III. P. 223–312.

²¹ Рабинович М. Г. Исследование средневековых слоев Белгорода-Днестровского в 1954 и 1958 гг. // КСИА. 1968. Вып. 113. С. 102–107; Штерн Э. Р. Раскопки в Аккермане летом 1912 г. С. 99.

²² Богуславский Г. С. Строительный комплекс золотоордынского времени из раскопок Белгород-Тирской экспедиции 1999 года // Пам'ятки археології Північно-Західного Причорномор'я. Одеса, 2000. С. 131–145.

²³ Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XII–XIV вв.). Киев, 1986.

²⁴ Біляєва С. О., Ерсой Б. Дослідження середньовічних пам'яток у Північному Причорномор'ї // АБУ 1999–2000 рр. Київ, 2001. С. 78–79; Біляєва С. О., Ерсой Б., Болтрик Ю. Дослідження міжнародної Південної Середньовічної експедиції у 2001–2002 рр // АБУ 2001–2002 рр. Київ, 2003. С. 55.

²⁵ Беляев А. С., Росохацкий А. А. Консервация строительных объектов в Тире в 1997–1998 гг.: итоги и перспективы // Охрана и исследования памятников археологии в Одесской области. Одесса, 1999. С. 52–58; Самойлова Т. Л. Принципы музеефикации и консервации многослойных археологических памятников на примере городища “Античная Тира – средневековый Белгород” // Охорона та використання культурної спадщини України: проблеми і перспективи. Севастополь, 2004. С. 61–70.

SUMMARY ACCOUNT AND THE FUTURE PROSPECT OF THE TYRAS-BILGOROD SITE INVESTIGATIONS

Tetyana SAMOYLOVA

Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine
Department of Archaeology of the North-Western Black Sea region

Archaeological explorations of the ancient Tyras began at the close of the XIX and in the very beginning of the XX century. The remains of the ancient city of Tyras and the medieval town of Belgorod were found under the surface of the fortress environs. Recently new sections of defensive installations system were uncovered (north-western part and tower situated in the southern part of excavated surface), along with residential buildings of the Hellenic period, structure with colonnade of the Roman time, late antiquity houses and construction with apse, dated by V-X centuries AD. Investigations proved that during the late antiquity Tyras was holding the shape of the ancient city and possibly, kept its importance in the Early Middle Ages.

Key words: ancient Tyras, medieval town, Hellenic period, Roman time.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2006

Прийнята до друку 28.03.2006